Slovo úvodem. Dne 18. dubna 2004 večer uplyne 75 let od vzniku Astronomické společnosti v Hradci Králové. Tomuto jubileu je věnováno celé speciální vydání Povětroně. I lidé, kteří se nenarodili v Hradci Králové si možná se zájmem přečtou o zrodu a osudech této Astronomické společnosti.

Text není historickou studií, proto nejsou nikde uvedeny odkazy. Autoři však pečlivě vybrali údaje z dokumentů Astronomické společnosti v Hradci Králové, které se opravdu jen šťastnou náhodou podařilo zachránit před úplným zničením.

Z dokumentů je patrné, že společnost vždy plnila, a dodnes plní, to vůbec nejdůležitější — posiluje přátelství a lidskou blízkost člověka k člověku prostřednictvím zájmu o nejvzdálenější objekty i o mimořádně pozoruhodné děje ve vesmíru.

Miroslav Ouhrabka

Obsah

strana

Přední strana obálky: Západ Slunce za chrámem svatého Ducha a Bílou věží. Foto Josef Krejsa.

Elektronická (plnobarevná) verze časopisu Povětroň ve formátech PDF, PostScript a HTML je k dispozici na adrese:

`http://www.astrohk.cz/ashk/povetron/`

Povětroň S1/2004; Hradec Králové, 2004.
Vydala: **Astronomická společnost v Hradci Králové** (10. 4. 2004 na 157. setkání ASHK)
ve spolupráci s **Hvězdárnou a planetáriem v Hradci Králové**
vydání 1., 28 stran, náklad 150 ks; dvouměsíčník, MK ČR E 13366, ISSN 1213–659X
Redakce: Martin Navrátil, Martin Lehký a Miroslav Ouhrabka
Předplatné tištěné verze: vyřizuje redakce, cena 35,– Kč za číslo (včetně poštovného)
Adresa: ASHK, Národních mučedníků 256, Hradec Králové 8, 500 08; IČO: 64810828
e–mail: `ashk@astrohk.cz`, web: `http://www.astrohk.cz/ashk/`

Obr. 24 — Pokládání základního kamene hradecké hvězdárny, na který poklepává František Nušl.

ASHK

To, že z Hradce Králové pocházely tak významné osobnosti nebyla náhoda, protože zde již od druhé poloviny 14. století existovala latinská partikulární škola, o kterou se po 270 let vzorně starala městská rada. Tato škola patřila k nejlepším venkovským školám v Českém království. Není proto divu, že tak hluboké tradice přetrvávají v Hradci Králové do dnešních dní.

Abychom lépe porozuměli událostem, které vedly k založení Astronomické společnosti v Hradci Králové (ASHK), zmíníme se ve vší stručnosti o vzniku Astronomické společnosti v Čechách. Dne 6. prosince 1917, tedy ještě za války, se v Praze v Zengrově posluchárně ČVUT na Karlově náměstí sešlo po delších přípravách asi 50 milovníků astronomie i astronomů z povolání, aby ustavili spolek s názvem „Česká astronomická společnost“ (ČAS).

Mezi zakládajícími členy byly takové osobnosti, projevující svou aktivitu na poli astronomie, jako prof. Dr. František Nušl, ing. Jaroslav Štych, Josef Klepešta, ing. Viktor Rolčík, Karel Anděl, Václav Borecký a baron Arthur Kraus z Pardubic. Baron Kraus založil již v r. 1912 v Pardubicích první hvězdárnu přístupnou širší veřejnosti, kterou sám nazval „lidovou“.

Jelikož jeho bratr byl vlivným činitelem na pražském místodržitelství, nečinilo schválení stanov ČAS žádné potíže. Je třeba k tomu dodat, že ještě stále zuřila 1. světová válka a ze strany úřadů rakouskouherské monarchie byly neustále stavěny různé překážky rozmanitým kulturním institucím v Čechách. Vzorem pro ČAS byla Francouzská astronomická společnost, kterou založil známý astronom, filosof, badatel na poli anomálních jevů a oblíbený popularizátor Camille Flammarion v Paříži.

ČAS začala ihned po svém ustavení rozvíjet svou činnost a hned od počátku bylo jejím cílem založení členské hvězdárny v Praze s přístupem pro veřejnost. Začal vycházet věstník ČAS, který pak od r. 1920 vycházel pravidelně měsíčně pod názvem Říše hvězd. Název časopisu byl pravděpodobně zvolen podle názvu „Z říše hvězd“, známé populární astronomické knihy prof. Gustava Grusse. Byl to časopis velmi dobré úrovně, který přinášel hodnotné články z astronomie a příbuzných oborů i ze života a činnosti ČAS. Počet členů neustále vzrůstal a to nejen v Praze, ale i v různých jiných městech, jako například i v Hradci Králové.

Po tragické havárii v r. 1919, při které zahynul slovenský astronom Milan Rastislav Štefánik, posílily v Praze snahy o vybudování hvězdárny, která měla nést jeho jméno a stát se tak jakýmsi jeho památníkem. Z finančních prostředků získaných při různých sbírkách, kde se značnou částkou podílel i T. G. Masaryk, byl pořízen základní přístrojový inventář hvězdárny.

Hradec Králové měl již z dřívější doby své astronomické zázemí. Působili zde jako středoškolští profesoři významní astronomové, jako například prof. Dr. František Nušl a Dr. Bohuslav Mašek. Tito dva astronomové chtěli již krátce po roce 1900 postavit v Hradci Králové observatoř. K tomuto snažení se váže historka, kterou vyprávěl sám prof. Dr. F. Nušl: V Hradci Králové jsme chtěli pro reálku

Nedávno byly také po třech významných členech ASHK pojmenovány malé planetky naší sluneční soustavy, které objevili čeští astronomové Lenka Šarounová a Petr Pravec z ondřejovské observatoře. Tělesa obíhají v hlavním pásu planetek mezi Marsem a Jupiterem a nesou jména (12051) Pícha, (14550) Lehký a (18647) Václavhübner.

Dalším velkým skokem ve vývoji Astronomické společnosti byla realizace projektu výstavby automatizovaného dalekohledu, která se uskutečnila v úzké spolupráci s Hvězdárnou a planetáriem v Hradci Králové. Tvůrcem přístroje je Jiří Drbohlav ze Rtyně v Podkrkonoší. Po množství rozličných testů byl uveden do zkušebního provozu 21. září roku 2002, kdy byl zároveň slavnostně pokřtěn na počest jednoho z nejvýznamnějších královéhradeckých astronomů v dějinách — *Dalekohled Jana Šindela* (užíváme též anglický název Jan Šindel Telescope a zkratku JST). Dalekohled je umístěn v jižní části pozorovacího domečku u hvězdárny, s nejlepším výhledem na oblohu. Jedná se o zrcadlový systém typu Newton s průměrem 40 cm a světelností $f/5$, v jehož ohnisku je instalován starší typ CCD kamery SBIG ST–7 se sadou fotometrických filtrů. Celý přístroj je pak posazen na automatizované německé paralaktické montáži, takže jeho ovládání a přejezdy mezi nebeskými objekty se dějí pomocí počítače a zadávání souřadnic.

Obr. 23 — Dalekohled Jana Šindela.

Předsedou společnosti se stal nejstarší hradecký člen ČAS, pan starosta JUDr. František Ulrich, 1. místopředseda Dr. Jan Hořejší, 2. místopředseda Dr. František Průša, členové výboru: p. Charfreitag, p. Daněk, p. Lašťovička, p. Michálek, p. Dostál, p. Štíbr, p. Zolman, p. Hajný, jednatel p. Kašpar, pokladník p. Zeman, zapisovatel p. Smíral, revizoři: p. Makovský a p. Boháč.

Obr. 3 — JUDr. František Ulrich (vpravo) se svým nástupcem na postu starosty, Josefem Pilnáčkem, který byl také členem ASHK.

Zároveň byly vytyčeny hlavní zásady činnosti a program společnosti:

1. Astronomická společnost v Hradci Králové bude udržovati pravidelné družné schůze přátel hvězd, aby se zájem o astronomii prohloubil.
2. Bude uveřejňovati výňatky z astronomického kalendáře, pořádati vycházky s výkladem, opatřovati literaturu a jiné pomůcky.
3. Vrcholným cílem pro budoucnost jest opatření dalekohledu a vybudování lidové hvězdárny v Hradci Králové.

Na závěr schůze, která byla ukončena o půlnoci, poděkoval pan Hořejší panu Nušlovi a jednateli ČAS panu Klepeštovi za jejich obětavou pomoc.

Tyto plány začaly vznikat ve velmi nepříznivém ovzduší projevující se celosvětové velké hospodářské krize. Všude byly podobné kulturní podniky odsouvány až na poslední místo, ne-li vůbec rušeny. Lze se tedy jen obdivovat, že v roce 1930 hradecký finanční ústav sponzorsky zakoupil výkonný Zeissův refraktor (průměr objektivu 11 cm, ohnisková vzdálenost 165 cm, na paralaktické montáži) v ceně 24 000 Kč. Ten dostala společnost do užívání, později měl být jako první dalekohled instalován na budoucí hvězdárnu. Byl zatím umístěn na ploché střeše tehdejší nové městské Masarykovy školy naproti gymnáziu. Na střeše se konala

V roce 1993 začala ASHK vydávat časopis Povětroň, který členy společnosti informuje o dění na obloze i ve společnosti. Povětroň vychází 6 krát ročně a v poslední době získal i barevnou obálku. O Povětroň se stará redakční rada. V Povětroni se také objevují zprávy z astronomických výprav členů ASHK, kteří se například zúčastnili expedicí za zatměním Slunce v roce 1994 do Maroka a v roce 1998 do Venezuely.

Sama ASHK organizovala některé zájezdy s astronomickou tematikou po Čechách i do zahraničí. Členové ASHK navštívili některé hvězdárny v Holandsku a Dánsku. Poslední výprava v Čechách směřovala na hvězdárny na Kleti, v Jindřichově Hradci a v Sezimově Ústí. Aktivitám ASHK pomohl i magistrát Hradce Králové, který v roce 1995 poskytl finanční částku na nákup zrcadlového dalekohledu Newtonova typu (průměr zrcadla 42 cm, ohnisková vzdálenost 200 cm).

Obr. 21 — Dalekohled ASHK, pořízený z daru města, s pozorovatelem Martinem Lehkým.

Tento dalekohled se stal hlavním přístrojem pro vizuální pozorování a slouží nejen k popularizaci astronomie, ale i k vědeckým účelům. Například vizuální odhady jasností komet jsou pravidelně publikovány v tištěném zpravodaji International Comet Quarterly, který vydává celosvětová centrála při Smithsonian As-

Kromě přednáškové činnosti, která čistým výtěžkem obohacovala pokladnu fondu pro postavení hvězdárny, byly též pořádány různé exkurze, např. na hvězdárnu v Ondřejově, na Štefánikovu hvězdárnu v Praze na Petříně, na historickou hvězdárnu v Praze Klementinu, na malé hvězdárny členů ASHK ing. Edwina Rolfa, továrníka v Chotěvicích u Hostinného (Edwin Rolf nemusel po 2. světové válce na odsun, ale přesto odešel do Německa, kde si v Rathenow vybudoval pozorovatelnu s unikátním dalekohledem, který je dnes prohlášen za kulturní památku), a na hvězdárnu členů ČAS v Brandýse nad Labem, kterou si tam postavili pod vedením mladého meteorologa a astronoma Dr. Antonína Bečváře. Jeho vliv na odbornou práci hradecké společnosti byl velký. Dr. Bečvář byl zručným brusičem zrcadel, konstruktérem astronomických přístrojů a propagátorem astronomické fotografie právě mezi amatéry, a to zvláště na poli studia a sledování meziplanetární hmoty, komet, meteorů, planetek, což se projevovalo i na odborné práci členů ASHK.

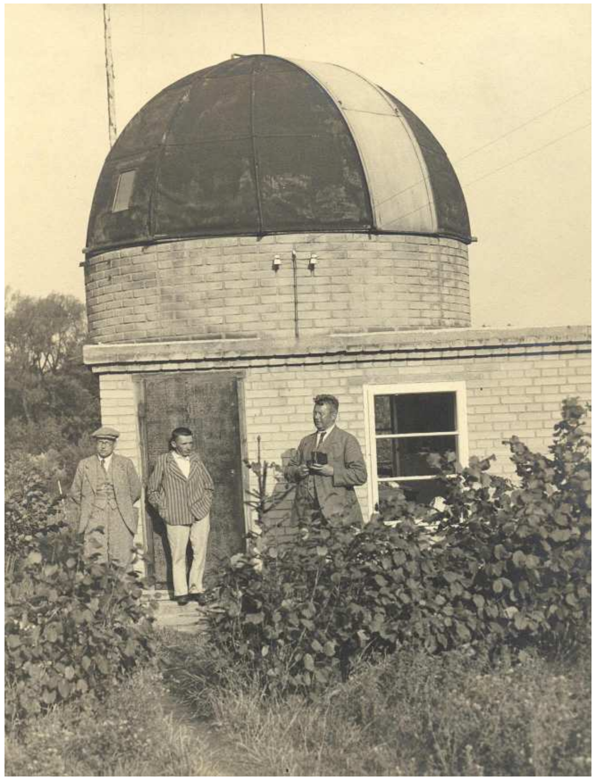

Obr. 5 — Návštěva členů ASHK na hvězdárně v Brandýse nad Labem.

vého světla. ASHK vydala o T. Brorsenovi sborníček a také v roce 1995 zorganizovala seminář, který proběhl v žamberském zámku za účasti zástupců dánské ambasády, Astronomického ústavu Akademie věd České republiky a Státního archivu v Zámrsku. Velkým pomocníkem při pátrání po žamberské hvězdárně byl Jiří Merganc.

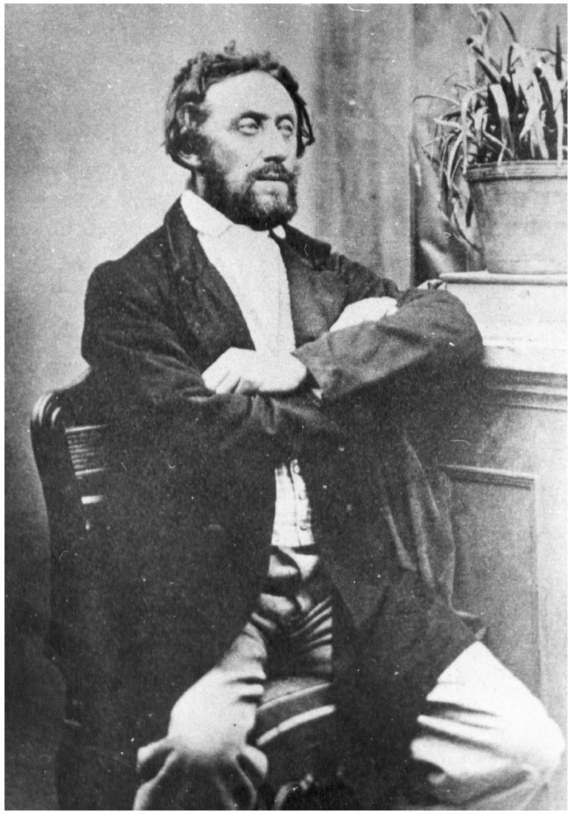

Obr. 17 — Theodor Brorsen.

Někteří členové ASHK se zabývali a zabývají i historií latinské partikulární školy v Hradci Králové. A také osobností rakouského setníka Wilhelma von Biela, potomka českého rodu Pánů z Bělé, který roku 1826 objevil v Josefově kometu, na základě výpočtu a upozornění svého učitele a spolupracovníka, skvělého českého astronoma Josefa Morstadta, původem z Kolína. Společnost také odhalila pamětní desku hradeckému rodákovi, vynikajícímu astronomu a spoluzakladateli observatoře v Ondřejově Dr. Bohuslavu Maškovi.

Obr. 7 — Jindřich Zeman a jeho fotografická komora.

Stanoviště astrografu J. Zemana byla různá, na zahradě jeho bydliště na Slezském předměstí, na terase vedle kopule na vile Dr. Průši, a později po vybudování hradecké hvězdárny na její ploché střeše. Expozice snímků byly často až pětihodinové, bez hodinového stroje (musel tedy montáž pohánět ručně). Později si pořídil pérový hodinový stroj z orchestrionu, avšak pro jeho nespolehlivý chod se raději bez něj obešel. Mezi tehdejšími členy ASHK se vyprávěla zkazka, že při fotografování Finslerovy komety v roce 1937 držel Dr. Průša po celé 3 a půl hodiny zahnutou rukojetí deštníku větev ovocného stromu, která překážela ve směru objektivu namířeného ke kometě.

Ve 30. letech se též mezi členy ASHK rozšířilo ruční broušení parabolických zrcadel, ve kterém zvláště vynikali členové Jindřich Zeman, František Zolman, Stanislav Říčař, Zdeněk Vodvářka a ing. Edwin Rolf. J. Zeman si zhotovil brousicí stroj, na kterém si pro sebe vybrousil velké parabolické zrcadlo o průměru 25,5 cm a světelnosti 1:6, které využíval na azimutální montáži vizuálně (tenkrát ještě neexistovaly „dobsony“). Reflektor o průměru zrcadla 16 cm vybroušeného Františkem Zolmanem sloužil k pravidelným pozorováním pro veřejnost, konaným na labském nábřeží naproti kinu Savoy. Byl též uspořádán kurs broušení zrcadel pro ostatní zájemce z řad členů.

V roce 1935 se poprvé ASHK účastnila velikonočních hradeckých výstavních trhů, kde umístila za propagačním účelem vlastní stánek. Tam byly vystaveny některé dalekohledy členů a výsledky jejich prací, ukázky broušených zrcadel a různé fotografie. Návštěvnost trhů dosáhla 20 000 osob, o stánek ASHK byl značný zájem, neboť se ho týkalo 60% všech odpovědí z dotazníků. Po tomto úspěchu se

Pícha, který byl nevyčerpatelnou studnicí odborných informací o současném dění ve vědeckém světě. Někdy se vyprávěly i různé „příběhy ze života“, zejména ředitel V. Fritz vyprávěl zážitky ze svého učitelského působení na Podkarpatské Rusi. Večer se zpravidla konala přednáška pro veřejnost a za pěkného počasí pozorování „třináctkou“ či Binary na střeše budovy, a při větším počtu návštěvníků i „jedenáctkou“. Když bylo instalováno planetárium, probíhaly pořady souběžně i tam.

Po celou dobu trvala značná nevraživost mezi vedením hvězdárny a členy bývalé ASHK, a to k velké škodě věci. Jednak šlo o rozdílné názory na samu astronomii: členové ASHK ji chápali jako přírodovědný obor, který se snažili popularizovat, a také jako spolkovou zájmovou činnost, kdežto vedení lidové hvězdárny chápalo působení lidové hvězdárny v souladu s tehdejší vládnoucí ideologií především jako propagaci ateismu na úrovni škol umění, lunaparků a cirkusů. Občas se vyostřovaly i spory o majetek bývalé ASHK. Pobočka ČAS byla na hvězdárně spíše pouze trpěna a v některých časových údobích měla dokonce na hvězdárnu přístup zakázán. To vedlo nakonec k tomu, že sídlo pobočky ČAS se přesunulo do Úpice. Určité následky této situace přežívají dodnes.

Dochovaly se však i úsměvné historky. Například intelektuální spory, nebo spíše špičkování Jindřicha Zemana s Dr. Jaroslavem Píchou. J. Zeman si dobíral dr. Píchu kvůli nepřesným předpovědím počasí a vytýkal meteorologům matení veřejnosti, protože prý to vždycky vyjde přesně naopak, než předpovídají. Tvrdil, že když si při předpovědi deště vezme deštník, tak neprší, a když při předpovědi pěkného počasí nechá deštník doma (nevezme), tak vždycky zmokne. Dr. Pícha se marně snažil vysvětlit složitost problematiky a skutečnost, že lepší je předpověď s určitou předem známou mírou nepřesnosti, než vůbec žádná. Doporučil J. Zemanovi, pokud má takovouto zkušenost, aby vždycky chápal předpověď negativně, tj. aby předpověď deště chápal jako předpověď pěkného počasí a naopak. Také mu radil, aby si vzal pokaždé deštník, když jde ven a bude mít jistotu, že nezmokne, a naopak bude-li potřebovat zalít zahrádku, aby šel na procházku bez deštníku. Dr. J. Pícha např. zase přimíchal J. Zemanovi mezi astronomické diapozitivy snímek nahé Andromedy, takže při promítání na veřejnosti došlo k veselému pozdvižení. Jinak si však jeden druhého vážili a uznávali vzájemně své kvality.

Zajímavé byly i diskuse B. Dvořáčka s Dr. Píchou. B. Dvořáček tvrdil, že vždy bezpečně pozná příchod deštivého počasí podle toho, že se mu na dvoře opotí pumpa. Dr. Pícha se mu to snažil vyvracet jako pověru, která nemá žádné opodstatnění, a že nelze nalézt žádnou souvislost mezi příchodem teplé fronty a opocením páně Dvořáčkovy pumpy. A že dokonce ani fyzikálně to nelze nijak vysvětlit. B. Dvořáček se ovšem přesvědčit nedal a neústupně trval na svém. A k velkému uspokojení B. Dvořáčka a určité škodolibé radosti přihlížejících se zpravidla ukázalo, že předpověď B. Dvořáčka se splnila, a to i přesto, že Dr. Pícha ujišťoval, že pršet nemůže, protože nablízku není žádná fronta.

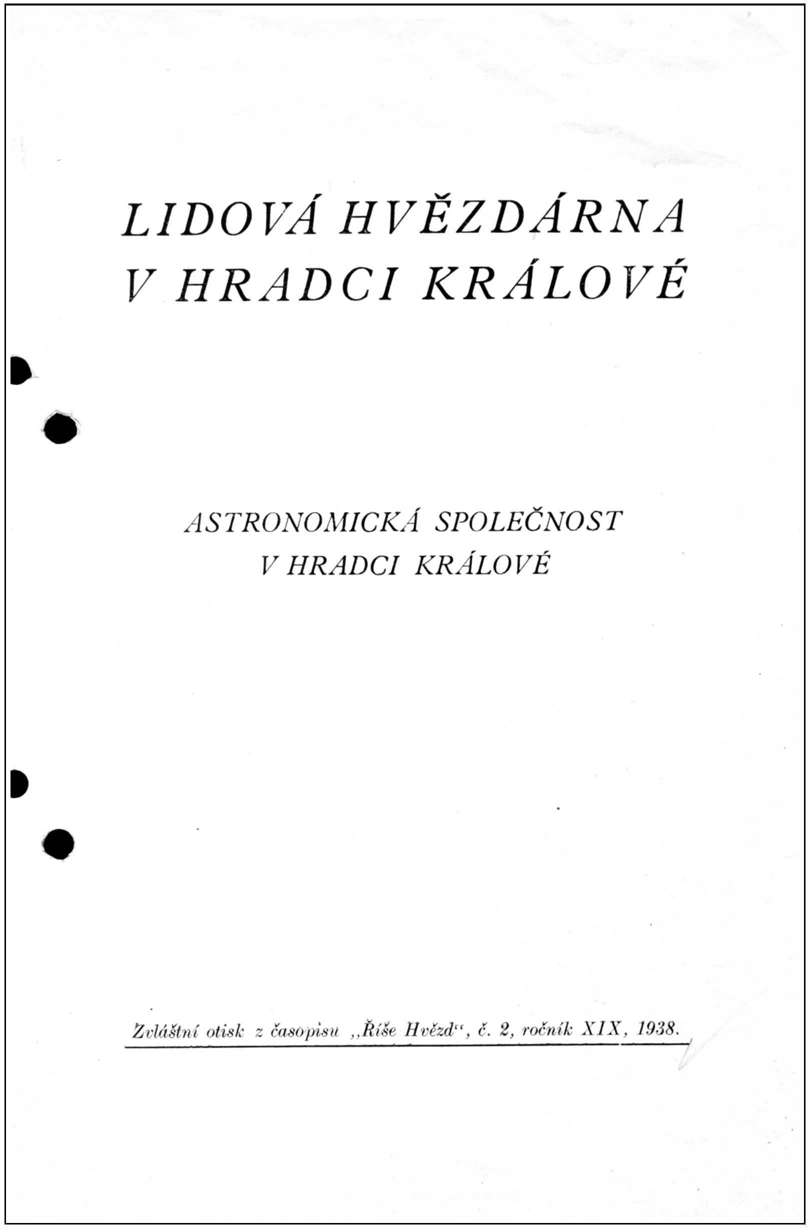

LIDOVÁ HVĚZDÁRNA
V HRADCI KRÁLOVÉ

ASTRONOMICKÁ SPOLEČNOST
V HRADCI KRÁLOVÉ

Zvláštní otisk z časopisu „Říše Hvězd“, č. 2, ročník XIX, 1938.

Obr. 9 — Zvláštní otisk z časopisu „Říše Hvězd“, č. 2, ročník XIX, 1938.

které chtěly postavit hvězdárnu, musely nejdříve ve veřejné sbírce nashromáždit 1 500 000 Kčs. Teprve potom, budou-li úspěšní, je finančně podpoří i stát. Hradečtí občané a různé hradecké firmy s přispěním dalších okolních obcí nakonec shromáždili na stavbu hvězdárny neuvěřitelných 2 000 000 Kčs.

Obr. 14 — Jaroslav Brychta.

Vůdčí osobností stavby se stal MUDr. Jaroslav Brychta, který si přál, aby se z hvězdárny stala bioklimatologická observatoř. Především jeho časté cesty na různá ministerstva vedly k podpoře tohoto projektu. Je ironií osudu, že právě MUDr. Jaroslav Brychta byl po únorových událostech nevybíravě odstraněn a dokonce mu byl do hvězdárny zakázán přístup. Vlastní položení základního kamene hradecké hvězdárny se konalo již v roce 1947. Zahájena byla také stavba podle projektu architekta Oldřicha Šmídy, konzultovaného s Dr. Antonínem Bečvářem, v té době ředitelem observatoře na Skalnatém Plese. Členové ASHK odpracovali na stavbě mnoho brigádnických hodin.

Obr. 15 — Brigáda členů ASHK na stavbě hvězdárny.

graf silnější konstrukce pro větší triplet i menší jiné komory. Pro tento astrograf je již vybudována soukromá kupole o průměru 4 m. Společnost udržuje přátelské styky s Českou astr. společností v Praze, a podobnými sdruženími.

Pozorování zmíněným dalekohledem, jež se děje dosud na střešní plošině Masarykových obec. a měšť. škol, má některé ne-

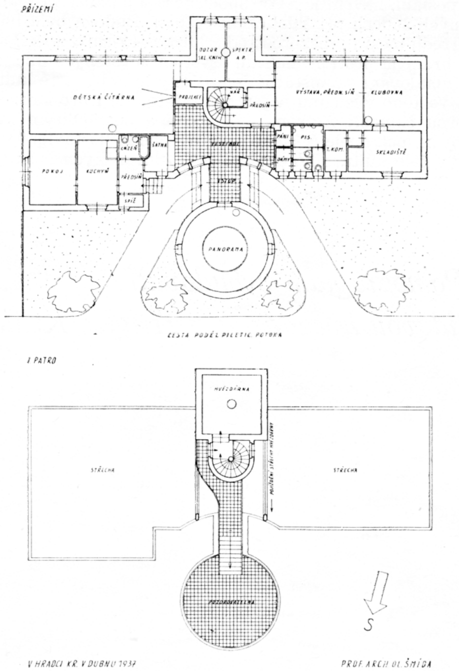

výhody a potíže. Proto odhodlala se Astron. společnost propagovati myšlenku samostatné Lidové hvězdárny v Hradci Králové. Aby se dal projekt spíše uskutečniti, spojuje ideový náčrtek prof. arch. O. Šmídy budovu hvězdárny s dětskou čítárnou a panoramou v jeden celek. Pro účely hvězdárny je projektována vyvýšená odsunovatelná 5 metrová kupole, v záp. křídle budovy pak míst-

Obr. 11 — Zpráva o projektu Lidové hvězdárny pro Hradec Králové, uveřejněná v Říši hvězd, ročník XIX, 1938.

nost pro promítání obrazu Slunce, přednášková a zároveň výstavní síň, místnost pro knihovnu a uschování menších dalekohledů a pomocných přístrojů, dále temná komora. Část střešních plošin sloužila by k pozorování pod širým nebem anebo v budoucnu k event. vystavění jedné neb dvou menších kupolí. Aby byla Lidová hvězdárna snadno dostupná a mohla plniti své kulturní poslání, navrhuje Astr. společnost její umístění v nově zakládaných sadech při Piletickém potoku. Budova byla by nedaleko středu města v bezprostřední blízkosti různých škol a přece sady chráněna proti přílišnému osvětlení městských ulic.

Vybudování samostatné hvězdárny bylo by jistě kulturním činem velkého významu nejen pro město, ale i pro široké okolí, podporou činnosti Astron. společnosti a znamenitým krokem, jímž by se metropole českého severovýchodu postavila i v tomto směru v čelo kulturního snažení československých měst.

Pomozte nám vybudovati lidovou hvězdárnu v Hradci Králové!

Knihtiskárna „Prometheus", Praha VIII.

Obr. 12 — Zpráva o projektu Lidové hvězdárny pro Hradec Králové, uveřejněná v Říši hvězd, ročník XIX, 1938.